

भारतातील औद्योगिक धोरण—एक विश्लेषणात्मक अभ्यास

डॉ. रविंद्र मोहतुरे

सहयोगी प्राध्यापक, वाणिज्य विभाग

एन.एम.डी. कॉलेज, गोंदिया

ई-मेल — rcmohture67@gmail.com

मोबाईल नं. ९९२३१९१६१९

प्रस्तावना

युध्दोत्तर काळात राष्ट्रीय उत्पन्न वाढविणे, लोकांचे राहणीमान सुधारणे, रोजगारीत वाढ करणे ह्या ध्येयांच्या पूर्तीकरीता गतिमान औद्योगिक धोरणाची आवश्यकता भासू लागली. त्याकरिता सरकारने नियोजनबद्ध औद्योगिक विकासाची गरज लक्षात घेवून व औद्योगिक धोरणाला दृष्य स्वरूप देण्यासाठी १९४४ साली सरकारने योजना व विकास खाते निर्माण केले. युध्दोत्तर काळात घटणारे उत्पादन व किंमतीत होणारी वाढ व औद्योगिक आघाडीवरील वातावरणात स्थिरता आणण्याकरिता व भांडवल गुंतवणुकीबद्दल विश्वास वाढविण्यासाठी सरकारने १९४८ साली आपले पहिले औद्योगिक धोरण जाहीर केले. लघुउद्योगांना व कुटीरउद्योगांना १९५६ च्या औद्योगिक धोरणात रोजगारी, विकेंद्रीत अर्थव्यवस्था व उभारणीस लागणारे अल्प भांडवल ह्या तीन कारणांमुळे महत्वाचे स्थान प्राप्त झाले. नियोजित औद्योगिक धोरणाचा समिष्ट अर्थव्यवस्था हा पाया होता.

मिश्र अर्थव्यवस्थेत स्वातंत्र्य व नियंत्रण ह्यांचा योग्य समन्वय साधण्यासाठी सरकारने मिश्र अर्थव्यवस्थेच्या औद्योगिक धोरणांत स्वीकार केला. औद्योगिक विकास व नियमन अधिनियम १९५१ नुसार सुचित उद्योगाचा विकास व नियमन ह्याबाबत केंद्र सरकारला सल्ला देण्यासाठी एक केंद्रीय उद्योग विशयक सल्लागारी परिषद स्थापन करण्यात आली. औद्योगिक धोरणाच्या यशस्वीतेसाठी अनेक कायदे करण्यात आले. पंचवार्षिक योजनेच्या माध्यमातून औद्योगिक धोरणांची अमलबजावणी करण्यात आली. याचा मुख्य उद्देश होता की देशातील अर्थव्यवस्थेला गती देणे जेणेकरून देशातील एकूण उत्पादनात वाढ होवून देशातील लघू व कुटीर उद्योगांना संरक्षण प्राप्त करणे, देशातील गरीबी दूर करून मोठ्या प्रमाणात रोजगारीच्या संधी उपलब्ध करून देणे. भारतात स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर बेकारी, गरीबी, वारंवार पडणारा दुष्काळ, लोकसंख्येचे मोठे प्रमाण, मोठ्या प्रमाणात शेतीवर अवलंबित्व व अषा विस्कटलेल्या अर्थव्यवस्थेला सुव्यवस्थित करण्यासाठी परंपरागत उद्योग, ग्रामिण उद्योग, लघु उद्योग यांच्या विकासासाठी एक नियोजनबद्ध

आराखड्याची आवश्यकता भासू लागली. व या आवश्यकते मधूनच औद्योगिक धोरणाची सुरुवात करण्यात आली. प्रस्तुत लघु शोध लेखात भारतात राबविण्यात आलेल्या औद्योगिक धोरणांबद्दल माहिती व त्याच्या वैशिष्ट्याबद्दल माहिती जाणून घेण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे.

➤ लघु शोध लेखाचा उद्देश —

१. औद्योगिक धोरणाची संकल्पना जाणून घेणे
२. भारतात राबविण्यात आलेल्या वेगवेगळ्या औद्योगिक धोरणाबद्दल माहिती जाणून घेणे.
३. औद्योगिक धोरणाची वैशिष्ट्ये माहिती करून घेणे.

➤ संशोधन पध्दती

संबंधित लघु शोध लेख हा संकलीत केलेल्या द्वितीय माहिती पध्दतीवर आधारित असून यात द्वितीय माहिती संकलन पध्दती म्हणून न्यूज पेपर, पुस्तके, मासिके, वेबसाईट यांचा अवलंब करून प्रस्तुत लघु शोध लेख सादर केला आहे.

ब्रिटीष राज्यसत्तेने भारतात १८५० मध्ये खुल्या व्यापाराचे तत्व अंगिकारले होते. त्यामुळे अविकसीत व —हास होत जाणा—या भारतीय उद्योग धंद्यास तर ते संपूर्णपणे घातक होते. तसेच नव्याने उदयास येऊ शकणा—या उद्योगांस ते मारक होते. १८८० साली तसेच १९०१ साली नेमलेल्या दुष्काळ पाहणी समितीने दुष्काळांना तोंड देण्यासाठी भारतात औद्योगिकीकरण करण्याची सूचना केली, पण ती अमलात आणली गेली नाही. उत्तरप्रदेश व मद्रास प्रांतात उद्योगधंद्यांना मदत करण्याचे, प्रयत्न केले गेले. परंतु अशा प्रयत्नांना मध्यवर्ती सरकार व ब्रिटीश भांडवलदारांनी कडवा विरोध केला. पहिल्या महायुद्धाच्या काळात सरकारने आपल्या अलिप्त व प्रतिकूल औद्योगिक नीतीत बदल केला व त्याचा परिपाक म्हणून १९१६ साली औद्योगिक आयोगाची नियुक्ती करण्यात आली. १९१९ साली उद्योगधंद्याची वाढ हा विषय प्रांतिक सरकारच्या कक्षेत आला, प्रांतिक सरकारने लघू व कुटीर उद्योगधंद्याच्या वाढीकरीता प्रयत्न केले व औद्योगिक शिक्षण देण्याकरिता काही शाळा सुरू केल्या. उदा. धनबाद येथील माईनिंग स्कुल मुंबई येथील टेक्सटाईल टेक्नालॉजीकल इंस्टीट्यूट आणि

लुधियाना व भागलपूर येथील होजिअरी अॅण्ड सिल्क इन्सटीट्यूट त्याचप्रमाणे प्रांतिक सरकारांनी राज्यांतील उदयोगांना सहायकारी कायदे केले. लोकमताच्या दबावामुळे १९१७ साली जकातविषयक स्वायत्तेचा संकेत सराकरने मान्य केला व १९२३ साली सरकारने राजकोशीय आयोगाची नेमणूक केली व या आयोगाने आखलेल्या त्रिसूत्री धोरणानुसार दुसरे महायुद्ध सुरू होईपर्यंत भारतीय उदयोगधंद्यांना संरक्षण दिले गेले.

दुस-या महायुद्धाच्या काळात सुरू झालेल्या योग्य अशा उदयोगधंद्यांना युध्दोत्तर काळात संरक्षण देण्याचे धोरण सरकारने १९४० साली जाहीर केले. १९४५ साली अंतरीम प्रशुल्क मंडळाची नेमणूक केली. राष्ट्रीय हिताच्या दृष्टीने आवश्यक असणा-या धंद्यांना संरक्षण देणे हे कार्य या मंडळाकडून अपेक्षित होते. १९४९ साली सरकारने जकात विषयक धोरण ठरविण्याकरिता राजकोषिय आयोगाची नेमणूक केली. युध्दोत्तर काळात राष्ट्रीय उत्पन्न वाढविणे, लोकांचे राहणीमान सुधारणे, रोजगारीत वाढ करणे, ह्या ध्येयांच्या पूर्तिकरीता गतिमान औदयोगिक धोरणाची आवश्यकता होती. त्याकरिता नियोजनबद्ध औदयोगिक विकासाची गरज लक्षात घेवून सरकारने १९४४ साली योजना व विकास खाते निर्माण केले. युध्दोत्तर काळात उत्पादन घटत होते व किमती वाढत होत्या, औदयोगिक आघाडीवरील वातावरणात स्थिरता आणण्याकरिता व भांडवल गुंतवणुकीबद्दल विश्वास वाढविण्यासाठी सरकारने १९४८ साली औदयोगिक धोरण जाहीर केले.

औदयोगिक धोरणाची उद्दिष्ट्ये

भारतात स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर बेकारी, गरिबी, वारंवार पडणारे दुष्काळ, लोकसंख्येत होणारी वाढ, मोठ्या प्रमाणावर शेतीवर अवलंबून असणा-या लोकांचे जास्त प्रमाण अशा विस्कटलेल्या अर्थव्यवस्थेला साचेबद्ध करण्याच्या व विकसीत करण्याच्या दृष्टीने परंपरागत उदयोग, ग्रामीण उदयोग, व लघु उदयोग यांच्या विकासासाठी एक नियोजनबद्ध आराखडा तयार करण्याच्या उदयेशाने औदयोगिक धोरणाची आवश्यकता निर्माण झाली. व यातूनच औदयोगिक धोरणाची सुरुवात करण्यात आली. औदयोगिक धोरणाची उद्दिष्ट्ये पुढीलप्रमाणे निर्धारित करण्यात आली.

१. उदयोग क्षेत्रातील उत्पादकतेमध्ये स्थिरता निर्माण करण्यासाठी
२. ग्रामिण व शहरी भागातील जनतेला रोजगारीच्या संधी निर्माण करण्यासाठी
३. देशांतर्गत उपलब्ध असणाऱ्या मानव संसाधनाचा अधिक चांगल्या प्रकारे उपयोग करण्यासाठी

४. वेगवेगळ्या माध्यमातून देशाच्या प्रगतीला गती देण्यासाठी

५. आंतरराष्ट्रीय मानके व स्पर्धात्मकतेच्या पातळीशी जुळवून घेण्यासाठी

औदयोगिक धोरण — १९४८

भारताचे पहिले औदयोगिक धोरण म्हणून १९४८ चे औदयोगिक धोरण ठराव म्हणून ओळखले जाते. या औदयोगिक धोरणात उदयोजक आणि अधिकार या दोन्ही रूपात औदयोगिक विकासात राज्याची भूमिका परिभाषित करण्यात आली. १९४८ च्या औदयोगिक धोरणात मिश्र अर्थव्यवस्थेचे उद्दिष्ट डोळ्यासमोर ठेवून खाजगी व सार्वजनिक क्षेत्रांना महत्व देण्यात आले. उदयोग (विकास व नियमन) कायदा १९५१ मध्ये मंजूर करण्यात आला. औदयोगिक धोरण १९४८ नुसार उदयोगांचे चार विस्तृत क्षेत्रामध्ये वर्गीकरण करण्यात आले.

धोरणात्मक उदयोग (सार्वजनिक क्षेत्र)

यात शस्त्रात्रे आणि दारूगोळा निर्मिती, अणुउर्जेचे उत्पादन आणि नियंत्रण, रेल्वे वाहतुकीची मालकी आणि व्यवस्थापन यांचा समावेश आहे. हे उदयोग भारताच्या केंद्र सरकारची मक्तेदारी असलेले उदयोग निर्धारित करण्यात आले.

मुलभूत / मुख्य उदयोग (सार्वजनिक सह खाजगी क्षेत्र)

यामध्ये कोळसा, लोखंड आणि पोलाद विमान निर्मिती, जहाज बांधणी, टेलीफोन, तार आणि वायरलेस उपकरणे आणि खनिज तेल यांचा समावेश होतो या श्रेणीतील नविन उपक्रम केवळ राज्यसरकारच सुरू करू शकेल.

महत्वाचे उदयोग (नियंत्रित खाजगी क्षेत्र)

यामध्ये यंत्र साधने, रसायने, खते अलोहिय धातू, रबर उत्पादन, सिमेंट, पेपर न्युजप्रिंट, ऑटोमोबाईल, ईलेक्ट्रीक इंजिनियरिंग इत्यादी मूलभूत महत्वाच्या उदयोगाचा समावेश होतो ज्यासाठी केंद्र सरकारला योजना व नियमन करणे आवश्यक वाटेले.

इतर उदयोग (खाजगी आणि सहकारी क्षेत्र)

यामध्ये खाजगी क्षेत्र, वैयक्तिक तसेच सहकारी यांच्यासाठी मुक्त असलेले उदयोग समाविष्ट करण्यात आले.

➤ औदयोगिक धोरण १९४८ ची वैशिष्ट्ये

१. औदयोगिक अर्थव्यवस्थेमध्ये सार्वजनिक व खाजगी अशा दोन्ही क्षेत्राला महत्व देण्यात आले.
२. औदयोगिक अर्थव्यवस्थेत राज्य सरकारची भूमिका अधोरेखित करण्यात आली.
३. उदयोगांना चार श्रेणीमध्ये विभाजीत करण्यात आले.

४. श्रमिकांच्या प्रबंधनात सहभागाला महत्व देण्यात आले.

५. लघु व कुटिर उद्योगांच्या विकासाला महत्व देण्यात आले.

➤ औद्योगिक धोरण — १९५६

काँग्रेसच्या आवडी अधिवेशनात भारतामध्ये समाजवादी समाजरचना निर्माण करण्याचे उद्दिष्ट्ये ठेवण्यात आले. त्यानुसार हे उद्दिष्ट्ये साध्य करण्यासाठी नवीन औद्योगिक धोरण तयार करण्यात आले. या औद्योगिक धोरणानुसार सार्वजनिक क्षेत्रांचा प्रचंड विस्तार करण्यात आला तर खाजगी क्षेत्राचा संकोच करण्यात आला. या औद्योगिक धोरणांत उद्योगांचे विभाजन तिन सुचीमध्ये करण्यात आले.

सुची अ — यामध्ये १७ उद्योगक्षेत्रांचा समावेश करण्यात आला. या उद्योगांवर केंद्र शासनाचा संपूर्ण एकाधिकार ठेवण्यात आला या क्षेत्रांमध्ये स्थापन करण्यात आलेल्या उद्योगांना सार्वजनिक क्षेत्र उपक्रम असे संबोधले जाते यात — शास्त्रात्रे व दारूगोळा अणूउर्जा, लोह व पोलाद इ. उद्योगांचा समावेश करण्यात आला.

सुची ब — या सूचीमध्ये अंतर्भूत केलेल्या क्षेत्रांमध्ये नवीन उद्योग स्थापण्याचा अधिकार केवळ केंद्रशासनास असेल. खाजगी क्षेत्र केवळ सार्वजनिक क्षेत्रास पूरक भूमिका पार पाडेल. या सूचीमध्ये १२ उद्योगक्षेत्रांचा समावेश करण्यात आला.

सुची क — वरिल अनुसूचीमध्ये न मोडणारे सर्व उद्योग या अनुसूचीमध्ये ठेवण्यात आले. या क्षेत्रांमध्ये उद्योग स्थापन करण्याची परवानगी खाजगी क्षेत्रास देण्यात आली. मात्र या उद्योगांना शासनाकडून तसा परवाना घेणे बंधनकारक करण्यात आले. या तरतूदीमधूनच पुढे कुप्रसिध्द आणि अर्थव्यवस्थेस अपायकारक असा कोटा परमीट राज जन्मास आला.

१९५६ च्या औद्योगिक धोरणाची वैशिष्ट्ये

१. औद्योगिक परवाना प्रणाली सुरू करण्यात आली.
२. औद्योगिक क्षेत्रात सामजवाद व सार्वजनिक मालकीचा विकास करणे
३. ग्रामीण विकास आणि रोजगारीच्या संधीना चालना देण्यासाठी कुटिर आणि लघुउद्योगांना प्रोत्साहन देणे.
४. प्रादेशिक विषमता कमी करणे
५. औद्योगिक विकासात परकीय भांडवलाची भूमिका स्पष्ट करण्यात आली.
६. खाजगी व सार्वजनिक उद्योगांना न्याय व समानतेची वागणूक देणे.

➤ औद्योगिक धोरण — १९७७

२३ डिसेंबर १९७७ रोजी मोरारजी देसाई यांच्या नेतृत्वाखाली जनता सरकारने औद्योगिक धोरण

१९७७ जाहिर केले. हे धोरण नंतर १९८० मध्ये विद्यमान काँग्रेस सरकारने बदलले. या औद्योगिक धोरणांत मोठ्या उद्योगांची मक्तेदारी कमी करण्यासाठी कडक नियम करण्यात आले. यात औद्योगिक श्रमिक अशांततेच्या घटना कमी करण्यावर जोर देण्यात आले व्यवस्थापनात श्रमिकांचा सहभाग वाढविण्यासाठी प्रोत्साहन देण्यात आले.

१९७७ च्या धोरणाची वैशिष्ट्ये

१. श्रम केंद्रित तंत्रज्ञानावर लक्ष केंद्रित करणे, उद्योगांच्या वाढीसाठी पोषक वातावरण तयार करून लघु आणि मध्यम उद्योगांवर लक्ष केंद्रित करणे.
२. कॉटेज आणि घरगुती, सुक्ष्म आणि लघु उद्योग अशा छोट्या क्षेत्राची वर्गवारी करून प्रोत्साहन देणे
३. स्वदेशी तंत्रज्ञान विकसीत करून परदेशी तंत्रज्ञानावरील अवलंबित्व कमी करणे
४. रोजगारीच्या संधी निर्माण करणे—या कामगार केंद्रित उद्योगांच्या वाढीला प्रोत्साहन देणे.
५. मोठ्या उद्योग व उद्योगपतीच्या वित्त पुरवठ्यावर नियंत्रण तसेच मक्तेदारी विरूध्द कायद्याचा वापर.
६. मालक मजूर संबंध सुधारण्यासाठी कामगारांना व्यवस्थापनात सहभागी करून घेणे.
७. बहुराष्ट्रीय कंपन्यांवर निर्बंध घालणे.

➤ औद्योगिक धोरण — १९८०

१९८० मध्ये काँग्रेस पक्षाचे सरकार सत्तेत आल्यानंतर १९७७ च्या औद्योगिक धोरणावर टिका करून २३ जुलै १९८० रोजी नवीन औद्योगिक धोरणाची घोषणा केली. या औद्योगिक धोरणानुसार आर्थिक महासंघाच्या संकल्पनेला चालना देण्यासाठी सार्वजनिक क्षेत्राची कार्यक्षमता वाढविण्यासाठी आणि योजना गेल्या तीन वर्षातील औद्योगिक उत्पादनाची प्रवृत्ती पूर्ववत करण्याचा प्रयत्न केला गेला आणि मक्तेदारी आणि प्रतिबंधात्मक व्यापार पध्दती कायद्यावरील पूष्टी करून परकीय चलन नियमन कायदा अमलात आणण्यात आला.

१९८० च्या औद्योगिक धोरणाची वैशिष्ट्ये

अविकसीत क्षेत्र आणि उद्योगानंतर लक्ष केंद्रित करून संतुलित प्रादेशिक औद्योगिक विकासाला प्रोत्साहन देणे.

१. लहान आणि मध्यम आकाराच्या व्यवसायांच्या तांत्रिक प्रगतीला समर्थन देणे. औद्योगिक क्षेत्रात त्याचे स्थान मजबूत करणे.
२. निर्यातीवर लक्ष केंद्रित करणे—या उद्योगांच्या वाढीस प्रोत्साहन देणे. तसेच आंतरराष्ट्रीय

बाजारपेठेत भारतीय उत्पादनांची स्पर्धात्मकता वाढविण्यावर भर देणे.

३. ज्या उदयोगांवर श्रम जास्त लागतात अशा उदयोगांच्या विस्तारास प्रोत्साहन देणे आणि सर्वांसाठी रोजगारीच्या संधी उपलब्ध करणे.
४. अत्याधुनिक व्यवस्थापन तंत्राद्वारे औदयोगिक क्षेत्राचे उत्पादन आणि कार्यक्षमता वाढवणे.
५. औदयोगिक क्षेत्राच्या वाढीमध्ये खाजगी क्षेत्राच्या सहभागावर भर देणे.

➤ औदयोगिक धोरण — १९९१

श्री नरसिंहराव यांच्या नेतृत्वाखालील काँग्रेस सरकारने अर्थमंत्री डॉ. मनमोहनसिंग व उदयोगमंत्री पी.जे. कुरियन यांनी २४ जुलै १९९१ रोजी भारत सरकारने नवीन औदयोगिक धोरण स्विकारले. केंद्रिय अर्थमंत्री डॉ. मनमोहनसिंह यांनी १९९१ मध्ये नविन आर्थिक धोरण सुरू केले. या औदयोगिक धोरणांत सरकारने परकीय व्यापार परकीय शेट गुंतवणुक, विनीमय दर, उदयोग राजकोशीय शिस्त ईत्यादींशी संबंधित असलेल्या धोरणांमध्ये काही मुलभूत बदल केले. नविन औदयोगिक धोरणांत उदारीकरण, खाजगीकरण आणि जागतिकीकरण यांचा समावेश करण्यात आला. तसेच मक्तेदारी व प्रतिबंधित व्यापार पध्दती कायदा रद्द करण्यात आला. भारतीय अर्थव्यवस्थेला आंतरराष्ट्रीय अर्थव्यवस्थेचा दर्जा देण्यासाठी प्रयत्न केले गेले.

१९९१ च्या औदयोगिक धोरणाची वैशिष्ट्ये

१. औदयोगिक विकासामध्ये खाजगी क्षेत्राच्या सहभागाला प्रोत्साहन देणे. आणि अर्थव्यवस्थेवरील सरकारचा प्रभाव कमी करणे.
२. औदयोगिक निर्णय प्रक्रीयेतील सरकारी सहभाग कमी करणे आणि औदयोगिक परवाना प्रणालीचे उदारीकरण आणि तर्कसंगीतकरण करणे.
३. तंत्रज्ञान हस्तांतरणाची भुमिका औदयोगिक क्षेत्रात परकीय गुंतवणुकीला बळकट करणे आणि प्रोत्साहित करणे.
४. उदयोगांच्या तांत्रिक आधुनिकीकरणाच्या गरजेवर भर देवून तंत्रज्ञानाच्या आयातीला प्रोत्साहन देणे.
५. निर्यातीला चालना देणे आणि निर्यात उन्मुख युनिटसाठी कच्च्या शुल्कमुक्त आयातीला परवानगी देणे.
६. कामगार कायदे सुलभ करणे.
७. उदयोगांच्या विकासासाठी वाहतुक, दळणवळण आणि वीज यासारख्या पायाभूत सुविधांचा विकास करणे.

भारतातील औदयोगिक धोरणाच्या मर्यादा

- ❖ प्रभावी अंमलबजावणीची मर्यादा — भारतातील औदयोगिक धोरणाच्या मुख्य मर्यादापैकी एक आहे औदयोगिक धोरणांना नोकरशाही, अडचणी,

विलंब आणि भ्रष्टाचार यांचा सामना करावा लागणे. ज्यामुळे त्यांच्या परिणामकारकतेमध्ये अडथळा निर्माण होतो.

- ❖ **उत्पादन क्षेत्राची स्तब्धता** — भारतातील औदयोगिक धोरणे औदयोगिक क्षेत्राला चालना देण्यात असमर्थ ठरल्या आहेत. ज्यांचे जी.डी.पी. मध्ये योगदान १९९१ पासून सुमारे १६: वर थांबले आहे.
 - ❖ **औदयोगिक धोरण** आखणीत व्यवसायीकांशी सल्लामसलत न करता औदयोगिक धोरण आखले गेले त्यामुळे धोरणाची प्रभावीता कमी होवून व्यवसाय व गुंतवणुकदारांकडून योग्य सहकार्य मिळत नाही.
 - ❖ **कामगारांचे विस्थापन** — नविन औदयोगिक धोरणामुळे औदयोगिक क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणात आधुनिकीकरणामुळे मजुरांचे विस्थापन झाले आहे. तसेच श्रमिकांच्या कार्यक्षमता वाढविण्यासाठी प्रोत्साहनांचा अभाव असल्यामुळे औदयोगिक धोरणांवर मर्यादा पडतात.
 - ❖ **अस्पष्टपणे परिभाषित केलेले औदयोगिक स्थान धोरण** — नविन औदयोगिक धोरण, पर्यावरणाच्या हानीच्या हानीकारक प्रभावांवर भर देताना, औदयोगिक वातावरणाचा प्रदूशणमुक्त विकास सुनिश्चित करण्यासाठी योग्य औदयोगिक स्थान धोरण परिभाषित करण्यात अयशस्वी ठरले.
 - ❖ **औदयोगिक पॅटर्नमधील विकृती**— उदारीकरणानंतरच्या गुंतवणुकीच्या सध्याच्या टप्प्यात काही उदयोगांमध्ये भरीव गुंतवणुक होत असतानां अभियांत्रिकी, उर्जा, मशीन टुल्स इत्यादीसारख्या अनेक मूलभूत आणि धोरणात्मक उदयोगांमध्ये प्रमाण कमी आहे.
 - ❖ **औदयोगिक धोरणांमध्ये वारंवार बदल** — भारतातील औदयोगिक धोरणांमध्ये वारंवार बदल आणि उलथापालथ होत असल्यामुळे व्यवसाय आणि गुंतवणुकदारांसाठी अनिश्चितता निर्माण झाली आहे. या सातत्याच्या अभावामुळे अनेक उदयोगांसाठी दिर्घकालीन योजना आखणे आणि गुंतवणुक करणे कठीण झाले आहे.
 - ❖ **पायाभूत सुविधांचा अभाव** — वीज, वाहतूक, दळणवळणाच्या मुलभूत सुविधा पुरेशा प्रमाणात उपलब्ध नसल्यामुळे औदयोगिक धोरणात अडथळा निर्माण झाल्याचे मुख्य कारण आहे.
- औदयोगिक धोरण सुधारण्यासाठी उपाय —**
- ❖ **पायाभूत सुविधांचा विकास** — औदयोगिक क्षेत्राचा विस्तार करण्यासाठी सरकारने पायाभूत सुविधा निर्माण कराव्यात जसे— वीज, वाहतूक, आणि दळणवळणाची साधने.

- ❖ **व्यवसाय करण्याच्या सुलभतेला चालना** — सरकारने प्रशासकीय अडथळे कमी करून व्यवसाय करण्याच्या सुलभतेला चालना देवून खाजगी क्षेत्रातील गुंतवणुकीला प्रोत्साहन देणे आवश्यक आहे. औद्योगिक उद्यानांची निर्मिती आणि धोरणात्मक वातावरण गुंतवणुक दारास आकर्षित करण्यास मदत करू शकेल.
- ❖ **अनुकूल पर्यावरण पध्दतीला प्रोत्साहन** — औद्योगिक धोरणाचा मूळ उद्देश औद्योगिक नियम पर्यावरण अनुकूल पध्दतींना प्रोत्साहन देणारे असावे.
- ❖ **नाविन्यपूर्ण विकासावर लक्ष** — दिर्घकालीन षाष्वत विकास साधण्यासाठी भारताने पारंपारिक उत्पादनाच्या पलीकडे जाउन विचार करावयास पाहिजे. भारताने नाविन्यपूर्ण विकासावर लक्ष केंद्रित करून संशोधनासाठी प्रोत्साहन — तंत्रज्ञान हस्तांतरणास प्रोत्साहन दिल्यास सर्जनशील उद्योगांच्या वाढीस चालना मिळेल.
- ❖ **उद्योग हितधारकांशी संवाद साधने**— औद्योगिक धोरणे विकसीत करतांना सरकारने उद्योग हितधारकांशी संवाद साधने आवश्यक आहे. त्यामुळे औद्योगिक धोरणे अनुकूल होवून व्यवसायीकांच्या व्यवसायांना पुरेसा पाठिंबा मिळेल.
- ❖ **अनुकूल व्यावसायिक वातावरण निर्मिती** — भारतातील यशस्वी औद्योगिक धोरण हे सर्वसमावेशक आणि शाश्वत वाढीवर लक्ष केंद्रित असले पाहिजे. गुंतवणूकीसाठी आणि उद्योजकतेला चालना देण्यासाठी अनुकूल व्यावसायिक वातावरण दिले पाहिजे.

समारोप

वरिल औद्योगिक धोरणाचा अभ्यास केले असता असे दिसून येत आहे की, देशाला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर देशातील विस्कटलेली अर्थव्यवस्था, मोडकळीस आलेले ग्रामिण उद्योग, लघु उद्योग,

कुटिर उद्योग, वाढलेली बेकारी, बेरोजगारी, यावर मात करण्यासाठी सरकारने औद्योगिक क्षेत्राच्या विकासासाठी एक नियोजित ढांचा तयार करण्यात गरज लक्षात घेवून औद्योगिक धोरणाची सुरुवात केली, पंचवार्षिक योजनांच्या माध्यमाने औद्योगिक धोरणाची अंमलबजावणी करण्यात आली. तसेच अनेक कायदे पारित करण्यात आले जेणेकरून देशी उद्योगांना संरक्षण प्राप्त होईल. औद्योगिक धोरणामुळे औद्योगिक क्षेत्रात नविन उद्योगाची स्थापना झाली. तर अनेक आजारी उद्योगांना बळकटी मिळाली. तरीपण पाहिजे त्या प्रमाणात प्रत्येक औद्योगिक धोरणाची उद्दिष्ट्ये साख करण्यास सरकारला यश मिळाले नाही याचे कारण औद्योगिक धोरण राबविण्यात अनेक मर्यादा होत्या यात उद्योगाला आवश्यक असणा—या मूलभूत सुविधांचा अभाव तसे औद्योगिक धोरण राबवितांना उद्योजकांचे मत जाणून न घेणे, श्रमांना प्रषिक्षणाचा अभाव वाढत जाणा—या बाजारातील तीव्र स्पर्धा, वित्तपूरवठ्याच्या अपू—या सोयी अशा अनेक मर्यादा होत्या. भविष्यात औद्योगिक धोरण राबवितांना सरकारला या सर्व मर्यादांचा विचार करून धोरण राबविण्यास औद्योगिक विकास जोमाने होवून बेरोजगारीची समस्या दूर केली जाईल यात शंका नाही.

संदर्भसूची

- ✚ भारतातील औद्योगिक धोरण <https://mr.vikaspedia.in>
- ✚ औद्योगिक धोरण <https://www.midcindia.org>
- ✚ औद्योगिक धोरण <https://unacademy.com>
- ✚ भारतातील औद्योगिक धोरण <https://byjus.com>
- ✚ भारताचे औद्योगिक धोरण <https://www.drishtiiias.com>
- ✚ औद्योगिक धोरण <https://en.wikipedia.org>
- ✚ भारतातील पहिले औद्योगिक धोरण <https://www.loksatta.com>